

Azerbaycan Kadın Modernleşmesinde Matbuatın Yeri ve Şark Kadını Dergisi Üzerine Bir İnceleme

The Role of the Press in the Modernization of Azerbaijani Women and a Study on the Journal of Şark Kadını

Burcu Canbey

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir, Türkiye,
burcuucanbey@gmail.com

Öz: Azerbaycan kadın modernleşmesi, Azerbaycan millî mücadelesinin en önemli olgularından biri olmakla birlikte, dünya milletlerinin mücadeleleri arasında Azerbaycan millî mücadelesinin oldukça özgün bir yer edinmesini sağlamıştır. Azerbaycan Türkü aydınların asırlar boyunca verdiği esaslı mücadele neticesinde Azerbaycan kadınları, hak, hukuk ve hürriyetlerini elde etmiş ve yüksek konumlarına ulaşmıştır. Azerbaycan kadın modernleşme mücadelesinin en mühim alanlarından biri matbuattır. Diğer aydınlarla ve halka temas etmenin tarihin o devrindeki en önemli aracı olan matbuat, Azerbaycan kadınının sorunlarına, cinsiyetler arası eşitsizliğe ve kadınların elde edemediği haklarına sıklıkla yer vererek Azerbaycan kadınının kaderini değiştirmiştir. Azerbaycan'ın Çarlık Rusya, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dönemleri boyunca Türk modernleşmesinin en temel hususlarından biri olan kadın hareketleri bu dönemlerin özelliklerinden ve bu dönemler içinde hâkim entelektüel hareketlerden oldukça etkilenmiştir. Bu makalede, Azerbaycan kadın modernleşmesinde matbuatın yeri tarihselci bir yaklaşımla incelenmiş, tarihsel ve ideolojik konumuyla diğer kadın matbuatından ayrılan Şark Kadını dergisi nicelik ve içerik bakımından değerlendirilmiştir. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadın Birimi'nin kadınları örgütlenmek adına etkili propaganda yöntemlerinden biri olan matbuatı kullanmaya karar vermesi üzerine Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde Kadın Neşriyat Şubesi kurulmuştur. Kadın Neşriyat Şubesi'nin yayımladığı Şark Kadını dergisi, Sovyetler Birliği ve komünist ideolojinin kadın hareketlerine, Azerbaycan'a, Azerbaycan kadınına, Azerbaycan kültürü ve fikir hayatına yaklaşımı hakkında birinci el kaynaklardan biri niteliğindedir. Komünist bir neşriyat olmasına rağmen yazar kadrosunun büyük kısmının infaz edilmesi ve bir kısmının sürgüne gönderilmesi sonucunda 1938 yılından itibaren "Azerbaycan Kadını" olarak değiştirilen ve yayın hayatına devam eden Şark Kadını, Azerbaycan kadın hareketleri ve Azerbaycan matbuatı açısından nadide bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Modernleşmesi, Azerbaycan Matbuatı, Azerbaycan Modernleşmesi, Sovyetler Birliği Matbuatı, Şark Kadını

Abstract: The modernization of Azerbaijani women is one of the most important phenomena of the Azerbaijani national struggle. As a result of the centuries-long struggle of Azerbaijani Turkish intellectuals, Azerbaijani women gained their rights, laws and freedoms and reached high positions. One of the most important tools of the modernization struggle of Azerbaijani women is the press. In this article, the importance of the press in the modernization of Azerbaijani women is examined with a historicist approach, and the Şark Kadını magazine, which differs from other women's publications with its historical and ideological position, is evaluated in terms of quantity and content. The Women's Department of the Central Committee of the Communist Party of Russia used the press as one of the effective propaganda methods to organize women. Published by the Women's Publications Branch of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, the magazine Oriental Woman is one of the first-hand sources on the Soviet Union's and Communist ideology's approach to women's movements, Azerbaijan, Azerbaijani women, Azerbaijani culture and intellectual life. Although it was a communist publication, as a result of the execution of a large majority of its editorial staff and the exile of some of them, Şark Kadını, which was renamed as "Azerbaycan Kadını" in 1938, has a rare place in terms of Azerbaijani women's movements and Azerbaijani press.

Keywords: Women's Modernization, Azerbaijani Press, Azerbaijan Modernization, Soviet Union Press, Şark Kadını

Geliş Tarihi/Received: 28.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 30.07.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online: 31.12.2024

Extended Abstract

Azerbaijani women's modernization is one of the key aspects of the Azerbaijani national struggle, giving it a unique place among the world's national movements. Due to the centuries-long efforts of Azerbaijani intellectuals, women in Azerbaijan have achieved their rights and freedoms, attaining significant positions in society. The press played a crucial role in this modernization struggle. It was the primary medium for reaching other intellectuals and the public, frequently highlighting women's issues, gender inequality, the importance of education for women, and the rights women lacked. During the periods of Tsarist Russia, the People's Republic of Azerbaijan, and the Soviet Union, women's movements, a fundamental part of Turkish modernization, were greatly influenced by the characteristics of these eras. The Jadidist movement significantly advanced women's education in Azerbaijan by establishing numerous high-quality schools for girls. Despite resistance from regional clergy, these reform efforts quickly spread, supported by trade prosperity and a growing population. Intellectuals known as "Maarifists" were driven by a desire for societal and religious progress, highlighting women's issues such as lack of education, kidnapping, polygamy, and child marriage in their publications. Following Russia's loss of prestige after the war with Japan, Tsar Nicholas II granted freedom of speech, press, and assembly with the October 1905 Manifesto. This led to the publication of the first women's newspaper, *Işık*, in Baku between 1911 and 1912, under Hatice Hanım's leadership. The newspaper covered women's rights, child upbringing, literature, and housekeeping, significantly enhancing women's roles in journalism. After the 1917 Bolshevik Revolution, Azerbaijan declared its independence, establishing the Republic of Azerbaijan under Mehmet Emin Resulzade's leadership. This republic was the first secular and democratic state among all Muslim communities and in the Turkic world. By granting voting and election rights to all individuals over the age of 20, the Republic of Azerbaijan demonstrated the concrete success of the Azerbaijani Women's Movement initiated by the Jadidists and Maarifists during a time of deep inequality. On April 28, 1920, after the Bolsheviks entered Baku, Azerbaijan's fate changed under Soviet rule. The Soviet regime began implementing policies in various areas, particularly in education, language, and religious and cultural structures in the Azerbaijani lands under its control. The regime, which aimed to create a "Soviet-type individual" by isolating the Azerbaijani people from all religious, national and cultural values, tried to prevent popular revolt by calling the policies to be implemented for this purpose "reform". Considering the social psychology and deeply rooted cultural values in Azerbaijan, the Soviet regime realized that it would be difficult to realize this goal in a short period of time, and in order to form and consolidate the social structure and form of government it aimed for, it first intimidated the Turkish nationalists living in Azerbaijan and those who would stand against the Soviet ideology. In order to consolidate the order of a society that serves the communist ideology, the Communist Party, which attaches importance to the equality of men and women in the family, which is the smallest part of society, aimed to eliminate the traditions that isolate women from social life and prevent them from receiving education, and aimed for women to have a say in society. As a result of these studies and discussions, the Communist Party established the Women's Unit *Jenotdel*. The Communist Party of Azerbaijan aimed to ensure that women in the country play an active role in social life, receive education, participate in business life and fight against superstitions and traditions that negatively affect women's life. In line with this aim, they focused on "the press" as one of the most effective propaganda methods for the organization of women and put forward the idea of publishing a women's magazine. Based on this idea, the "Women's Publication Branch" was established within the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan. In order to ensure the participation of Azerbaijani women in social-political life, it was decided to publish the monthly, literary, social-political journal "*Şark Kadını* (1923-1938)". *Şark Kadını*, which started its publication in November 1923 and was edited by Ayna Sultanova, became the publication organ of the Women's Branch. This magazine, which wanted to be the voice of women, attracted a lot of attention in a short time, and as a result of the hard work of the editorial board, it became a school for the training of women journalists, writers and

poets. It is possible to see the first poems, first stories and first articles of Mammad Said Ordubadli, Mir Jalal, Mirza Ibrahimov, Ilyas Efendiyev, Samed Vurgun, Rasul Riza, Nigâr Refibeyli and Abdulla Shaik, along with the writings of Ayna Sultanova, Şefika Hanım Efendizade, Medina Hanım Gıyasbeyli, Mina Hanım Mirzayeva and Hanımnaz Ezizbeyova. *Şark Kadını* was a magazine that aimed to overcome the problem of women in society by instilling the idea of independence in women. The magazine focused on issues such as girls' education, clothing, family upbringing, motherhood, and the role of women in politics and industry. The magazine often contained anti-nationalist propaganda. Other nationalist Azerbaijani intellectuals in Turkey are discussed. The writings of the intellectuals for Azerbaijan while they were in Turkey were referred to as "evil plans". The Azerbaijani intellectuals who migrated to Istanbul with the arrival of the Soviets are referred to in derogatory terms. The main women's problems that draw attention in the magazine are issues such as girls being married off at a young age, bride price, femicide, girls not being educated and gynecological diseases. Doctors sent articles to the magazine on issues such as the ideal age of marriage, pregnancy, sexuality and the duties of men and women in the family unit. The name of the magazine, which defended the rights of women in both legal and civil-social fields, was changed to "Azerbaycan Kadını" after 1938 due to the execution of its staff and financial difficulties.

1. Giriş

18. yüzyılda, özellikle Aydınlanma dönemi sonrası gerçekleşen siyasal ve toplumsal dönüşüm, mevcut tüm içtimai olguları etkilediği gibi kadınlık, kadın-erkek ilişkileri, kadının toplumdaki yeri ve haklarını da oldukça etkilemiştir. 19. yüzyılda ise kadınların pek çok farklı siyasal alan içerisinde kendi haklarını aramaya başlaması yeni bir dinamizm doğurmuştur. Dünyanın çeşitli yerlerinde evrensel ve bireysel hak mücadelesi şeklinde başlayan kadın modernleşmelerinin karakterleri eylemsel ve fikri açıdan çeşitli ideolojilerden beslenmiştir (Taş, 2016, s.163). Bu sebeple kadın hareketlerinin siyasal, tarihsel ve kültürel açıdan gelişimi farklı coğrafyalarda farklı karakterde karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan milli mücadelesinin hem en önemli alanlarından hem de bu mücadelenin farklı milletlerin mücadeleleri arasında oldukça özgün bir yer edinmesini sağlayan Azerbaycan'da kadın modernleşmesi; siyasal, sosyal, eğitimsel ve kültürel açılardan Azerbaycan'ı çevreleyen pek çok olgudan doğrudan etkilenmiştir. Zira Kuzey Azerbaycan Türkleri, 19. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'sının hakimiyeti altında yaşamış, fakat bu dönem içerisinde Çarlık Rusya'sının baskı ve asimilasyon siyasetine rağmen millî kültür ve kimlikleri açısından adeta bir aydınlanma dönemi yaşamıştır (Mövsümlü, 2021, s.5). Azerbaycan'ın Çarlık Rusya, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dönemleri boyunca Türk modernleşmesinin en temel hususlarından biri olan "kadın modernleşmesi", tarihi süreç içerisindeki Azerbaycan'da meydana gelen yönetim değişikliklerinden oldukça etkilenmiştir. Çalışmada toplumsal değişimler ve bu değişimlerin seyri göz önünde bulundurulmuştur. Azerbaycan'daki kadın modernleşmesinin seyrini doğru bir biçimde değerlendirebilmek için sıraladığımız dönemlerde kadın modernleşmesini etkilemiş olan Ceditçilik ve Maarifçiler dönemlerindeki kadın meselesi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, *Şark Kadını* (1923-1938) dergisinin Azerbaycan'daki önemini ve etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemine dayalı betimsel model takip edilmiş; birincil kaynaklar temel alınmış, ikincil kaynaklar gözden geçirilmiş ve birtakım belgeler incelenmiştir.

Çarlık Rusya'sının işgali altında yaşayan Türk kadınları, kendi toplumları içinde büyük statü kaybı ve eşitsizlikler yaşamıştır. Siyasi ve ekonomik haklardan yoksun olan kadınların eğitim hakları da ellerinden alınmıştır. 16. yüzyıla kadar geleneksel hayatın içerisinde, iki cinsiyetin de eğitim seviyelerinin eşit olduğu düşünülse de 19. yüzyıla gelindiğinde mollaların dikte ettiği dini uygulamalar ve toplumun cehaleti nedeniyle kız çocuklarının eğitim hakları ellerinden alınmıştır. 19. yüzyılda Rusya Türkleri arasında kadın hak ve özgürlüklerinin kısıtlı olması öne çıkan sorunlardan biridir. Bu dönemde gelenekçi zihniyeti ve dini hassasiyetleri çıkarları için kullanan mollalar, kadınlar üzerinde büyük baskı kurmuştur (İşbilir & Dikkaya, 2021, s. 267).

Bahsi geçen dönem içerisinde yalnızca erkeklerin gittiği mektep ve medreseler bulunurken kız çocuklarının bu eğitim kurumlarına gitmesi yasaklanmıştır. Kadınları “günahkâr” olarak gören mollalar hegemonyası, kız çocuklarının eğitimden özellikle mahrum bırakılmasına sebep olmuştur. Böylelikle kadınların eğitime erişimi engellenmiş, yalnızca üst sınıf ailelerin kız çocukları eğitim görebilmiştir (Adiloğlu, 2020, s. 55). Çarlık Rusya’daki kadınların çocukluk yaşta başlayan, sonrasında yaşamlarının tüm evrelerine yayılan eşitsizlik ve baskılar, eğitim dışında pek çok farklı alanda da hissedilir olmuştur. Temel haklarından yoksun olmalarının en çarpıcı örneği çocuk yaşta başlık parası için evlendirilerek kadınların adeta iktisadi bir meta haline dönüştürülmesidir (Hablemitoğlu & Hablemitoğlu, 1998, s.4). Dünya üzerinde kadın özgürleşmesine dair liberal fikirlerin yayılmaya başlaması sonucunda Rusya Türkleri de bu gelişmelerden ve dini reform çalışmalarından etkilenmiştir. Örneğin Tatar aydınlardan Musa Carullah, kadın haklarına dini bir perspektiften—yaklaşarak, katı geleneklerin kadınların haklarından mahrum kalmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Carullah, bunun karşısında İslam’da düşünce özgürlüğünün ve kadının aile içindeki rolünün çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Modernleşme döneminde Rusya Türkleri aydınları için kadın eğitimi aydınlanmanın ilk ve en önemli alanlarından biri olmuştur. Aydınlar, kadınların mevcut vaziyetini iyileştirmek için büyük bir çaba içine girmişlerdir (Okçu, 2022, s. 829-830).

Kadınların hak ve hürriyetlerinin gelişimini temel alan modernleşme hareketi, İsmail Gaspıralı'nın usul-i cedit çalışmalarıyla gelişmiştir. Gaspıralı kadınların kaderini değiştirmiştir. Türk modernleşmesinin mimarlarından Gaspıralı, geri kalmış ve millet olma bilincine ulaşmamış bir toplumun ancak kadını özgürleştirerek çağdaşlaşabileceğini düşünüyordu. Ceditçilere göre bu ülkünün gerçeğe dönüşmesi için cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması gerekiyordu (Hablemitoğlu & Hablemitoğlu, 1998, s. 66-67). Türk dünyasının öncü fikir adamlarından olan İsmail Gaspıralı, kadına toplumun mimarı olarak yaklaşmış ve gelişmişlik düzeyi ile kadın hürriyetinin arasındaki doğrudan ilişkiyi vurgulayarak Türk aydınlanmasına yeni bir reçete daha oluşturmuştu (İşbilir & Dikkaya, 2021, s. 267). Gaspıralı, 1883'ten itibaren çıkardığı Tercüman gazetesinde kadın eğitimi üzerine makaleler yayımlayarak kadın sorunlarına sıkça yer vermiş, bu yazılarda kadınların toplumsal uyanışını desteklemiş, onları sosyal hayatta aktif rol almaya, eğitim görmeye ve örgütlenmeye teşvik etmiştir. Ceditçi hareket, kız çocuklarının eğitimi için çeşitli illerde birçok okul açarak bu okullarda yüksek nitelikli müfredatla kızların dini eğitimin yanı sıra fen bilimleri, ilk yardım, dikiş ve nakış gibi bilgi ve becerilerle donatılarak her açıdan ideal kadınlar olarak yetişmelerini hedeflemiştir (Kınacı, 2016, s. 187). İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı babasının da teşviki ile Ocak 1906'da “Âlem-i Nisvan” adında bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Gaspıralı ailesi ilk Türkçe kadın dergisinin öncüsüdür (Cemiloğlu, 2005, s.34). Yayın hayatı pek uzun sürmese de kadın matbuatının başlangıcı olan *Âlem-i Nisvan*, Rusya dışındaki coğrafyalarda yaşayan kadınların hayatından bahsederken, Avrupa'daki kadınlar ile Rusya'daki Müslüman kadınları kıyaslamış, Rusya Türkü kız çocuklarının eğitim ve terbiye yönünden diğer ülkelerdeki kadınlardan daha üstün olduğu üzerinde durarak Ceditçilerin eğitim politikasının yönünü belirlemiştir (Demiryürek, 2014, s. 197). Sonraki yıllarda Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinde kadınların aydınlanmasına katkıda bulunan eserler yayımlanmaya başlamıştır. Kazak edebiyatının ilk romanı olarak kabul edilen Mirjakup Duvlatulu'nun "*Bakıtsız Jamal*"'i bu gelişmelerin önemli çıktılarında biridir. Kazak edebiyat tarihinde ilk roman olarak kabul edilen bu eserde, kızların eğitim görmesi ve istedikleri erkeklerle evlenmeleri ele alınmıştır. Kazak modern edebiyat ürünlerinden birinde kadın meselesinin işlenmesi ve bu eserin bir erkek yazar tarafından kaleme alınması da önem arz etmektedir (Kınacı, 2016, s. 179).

1804-1813 yılları arasında gerçekleşen Birinci Rusya-İran Savaşı sonucunda imzalanan Gülistan Antlaşması ve 1826'da İkinci Rusya-İran Savaşı sonucunda yapılan Türkmençay Antlaşması (1828), Azerbaycan tarihinde uzun yıllar süren tutsak dönemini başlatmıştır. Bu iki anlaşma ile Azerbaycan'ın kuzeyi Çarlık Rusya'sının, güneyi ise İran Şahlığının kontrolüne geçmiştir. Günümüzde Güney Azerbaycan hâlâ İran sınırları içinde yer almaktadır. Dünyanın en önemli petrol rezervlerinin birinin Bakû'da olması, Kuzey Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'nın sanayi merkezi haline getirmiş, bu durum 19.

yüzyılda, bölgede ticaretin oldukça gelişmesine ve buna bağlı olarak güçlü bir tüccar sınıfının oluşmasına imkân vermiştir. Tüccar ailelere mensup çocuklar Kafkasya'daki Rus okullarında Batı medeniyeti ve teknikleri ile tanışmıştır. Ticaret sayesinde zenginleşen ve bir ilgi merkezi haline dönüşerek nüfusu hızla artan Azerbaycan'da yenileşme hareketleri de yaygınlık kazanmıştır. Yenileşme hareketleri bölgedeki din adamları tarafından büyük tepkilerle karşılaştı da gerek eğitimde gerek kültürel hayatta yer edinmiştir. Kültürel açıdan yenileşmenin en büyük örneklerden biri okul, gazete ve tiyatroyun temelini atılmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dört büyük aydın; Abbas Kuluğa Bakıhanov, Mirza Fethali Ahundzade, Hasan Bey Melikzade Zerdabi ve Hacı Seyyid Azim Şirvani Azerbaycan Türklerinin fikir hayatına ve milli anlayışına büyük bir nitelik kazandırmıştır (Devlet, 1999, 21-24).

Bu devirde din ve toplum hayatında yenileşme, ıslahat ve ilerleme amacıyla harekete geçen aydınlar "maarifçi" adı ile anılmıştır. Akpınar'a göre maarifçilerin hürriyetçi ve halkçı düşüncelere sahip olmaları öne çıkan karakteristik özellikleridir. Bu sebeple halkın eğitilerek cehaletten kurtarılması, bunun neticesinde gelecekte kendi kendini yönetmeye hazırlanması maarifçilerin ana gayesidir (Akpınar, 1994, s.38). Maarifçiler yayınladıkları eserlerde ve makalelerinde kadın meselesine de açık bir şekilde yer vermiş, yarattıkları farkındalık sonucunda kadınların eğitim, hak ve özgürlüğüne dair sorunları daha fazla görünür kılınmıştır. Önde gelen maarifçilerden, Azerbaycan milli matbuatının kurucusu Hasan Melik Zerdabi makalelerinde kadınları hor gören adetler, kadınların eğitimden yoksun bırakılması, kız kaçırma, çok eşlilik ve çocuk yaşta evlilik gibi konuları işlemiştir. Zerdabi, sahibi ve başyazarı olduğu *Ekinçi* gazetesinde, kadın meselesini sıklıkla işleyerek ayrımcılığa itiraz etmiştir (Yeşilot, 2012, s.107). Mizah dergisi Molla Nasreddin'in editörü Celil Memmedguluzade de kara mizahla toplumun kadına bakışını, kadınların sosyal hayattan soyutlanmasını, kız çocuklarının küçük yaşta zorla evlendirilmelerini ve çok eşliliği "Hanımlara", "Mırt-mırt", "Anam-bacım", "Dört yüz kız", "Avrat meselesi", "Kız eğitimi", "Kanlı trajedi" gibi yazıları ile eleştirmiştir (Baylarov, 2020, s.93-94). Maarifçileri takiben Azerbaycan kadın hareketinin oluşmasında ve kadınların eğitim başta olmak üzere pek çok hakkını elde etmesinde Ceditçi aydınların katkısı çok büyüktür. Ceditçi aydınlar, Azerbaycan ve İslam dünyasının geri kalmışlığının ana nedenini kadınların toplumdaki soyutlanması ve eğitimsizlik olarak görmüşlerdir. Bu nedenle, çalışmalarının büyük bir kısmında eğitim ve kadın haklarının iyileştirilmesi üzerinde durmuşlardır. Ceditçiler, çeşitli zorluklara rağmen eğitim kurumları açarak, hayır kurumları kurarak, edebiyat ve matbuatı kullanarak kadınların durumunu iyileştirmek için çalışmışlardır (Yakışan, 2017, s.43).

Rusya, 4 Mart 1906 tarihli geçici kararnamesiyle gayr-i Rus milletlere örgüt kurma hakkı tanıyarak kadın derneklerinin açılmasına olanak sağlamıştır. Bu adım, Tiflis'te "Kafkasya Müslüman Hanımlar Cemiyet-i Hayriyesi" gibi ve Orenburg'da "Müslimeler Cemiyeti" gibi derneklerin kurulmasına ve kadınların hukuki ve siyasi haklarını savunmalarına yol açmıştır. Kadın ve erkeklerin bir araya gelerek Rusya'ya karşı daha güçlü bir şekilde mücadele edebileceklerini göstermeye çalışmışlardır. Kadın kuruluşlarının toplumda giderek daha fazla yer edinmesi, bu çabalarının başarılı olduğunu göstermektedir. Örneğin, *Tercüman* gazetesi ve İdil-Ural'da yayımlanan *Vakit*, *Kazan Muhbiri* ve *Beyanü'l-Hak* gibi yayınlar, kadın sorunlarına odaklanarak kadınların yaşamına dair çeşitli konuları ele almışlardır. 1911-1912 yıllarında Bakû'da yayınlanan ve başyazarlığını Hatice Hanım'ın yaptığı ilk kadın gazetesi *Işık*, kadın hakları, çocuk bakımı, edebiyat ve ev idaresi gibi konuları işlemiş, kadınların gazetecilikte daha etkin olmasında önemli bir rol oynamıştır (Yakışan, 2017, s.47).

1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından, Güney Kafkasya bölgesi temsilcileri Tiflis'te bir araya gelerek geçici bir hükümet kurma kararı almışlardır. Bolşevik iktidara karşı olan ve hâlâ Rusya İmparatorluğu'na bağlı olduklarını düşünen bu hükümet, 15 Kasım 1917'de Güney Kafkasya Komiserliği adıyla Tiflis'te kurulmuş ancak kısa süre varlık gösterebilmiştir. Azerbaycan grubu, 27 Mayıs 1918'de bir Geçici Millî Konsey kurulması kararı almış ve ertesi gün Tiflis'te Azerbaycan'ın bağımsızlığını İstiklal Beyannamesi

ile ilan etmiştir. Azerbaycan'ın iç ve dış zorluklarla başa çıkabilmesi için bir devlet yapısı oluşturma gerekliliği vurgulanmıştır (Dalkılıç, 2015, s.22).

Böylelikle tüm Müslüman toplulukları arasında ve Türk dünyasında ilk laik ve demokratik cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulmuştur (Esrenov, 2018, s.100). Azerbaycan'ın istiklaline ömrünü adanmış bir aydın olan Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kadın ve erkeklerin eşit ve hür olacağını, "*Bütün diğer halkların kadınları erkeklerle beraber içtimai-siyasi harekete iştirak ettiği ve bununla da öz milletinin uğurlarına yardım ettiği bir vakitte Müslüman kadın tutsaklıkta kalabilmez ve kalmamalıdır*" (İsmayılov, 2007, s.227) sözleriyle vurgulamıştır. Ermeni Taşnaklar tarafından katledilen Feridun Bey Köcerli de Azerbaycan'ın kadın haklarında örnek bir model oluşturması gerektiğini belirterek, "*Kadına öyle yüksek bir hukuk verilmeli ki, muasır ülkelerin kadınlarına tanınan tahsil, başka hukuklardan yüksekte olsun*" (İbrahimov ve Hüseyinzade, 2012, s.231) demiştir. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların eşit oy hakkını 1920'de, İngiltere'de 1928'de ve Fransa'da 1944'te elde ettiği düşünüldüğünde, Resulzade ve Köcerli'nin sözlerinin dönemin demokrasi anlayışının çok ilerisinde olduğunu göstermektedir. Parti tüzüğü'nün, 20 yaşını dolduran tüm fertlere yalnızca seçme değil, seçilme hakkı da tanınması, medeniyet ve demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. Bu süreçte kadınların seçimlere katılımını kolaylaştırmak için özel binalar tahsis edilmiştir (Yakışan, 2007, s.51). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin lideri Mehmet Emin Resulzade'nin kaleme aldığı "Asrımızın Siyavuşu" adlı eserde kadın erkek eşitliğinden bahsetmiş; eğitim, yayıncılık ve sağlık kurumlarında kadın-erkek bir arada çalışılmasında bir sakınca görmediğini ve bunun kadınların hakkı olduğunu belirtmiştir (Resulzade, 2013, s. 110).

2. Şark Kadını Dergisi (1923-1938)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi, 28 Nisan 1920'de Bolşeviklerin Bakû'ya girmesi ile son bulmuştur. O tarihten sonra Azerbaycan'ın kaderi Sovyet hakimiyeti ile değişmiştir. Resmî ideolojisi tek tip birey yaratmak ve komünist hedeflere ulaşmak olan Sovyet rejimi, hüküm sürdüğü Azerbaycan topraklarında başta eğitim, dil, dinî ve kültürel yapı olmak üzere birçok alanda çok geçmeden politikalar oluşturmaya ve uygulamaya başlamıştır (Öztürk, 2022, s. 198).

Azerbaycan halkını dinî, millî ve kültürel tüm değerlerinden soyutlayarak "Sovyet tipi birey" oluşturmayı amaçlayan rejim, bu uğurda uygulanacak politikalara "reform" adını vererek halk isyanının önüne geçmeye çalışmıştır (Yakar, 2018, s.306). Sovyet rejimi, Azerbaycan'daki toplum psikolojisi ve kökleşmiş kültürel değerler göz önünde bulundurulduğunda bu amacın kısa sürede gerçekleştirilmesinin zor olacağını anlamış ve amaçladığı toplum yapısının, yönetim şeklinin oluşması ve sağlanması için ilk planda, Azerbaycan topraklarında yaşayan Türk milliyetçilerini ve Sovyet ideolojisine karşı duracak kişileri sindirmiştir.

Komünist ideolojiye hizmet eden bir toplumun düzeninin sağlanması için toplumun en küçük parçası olan ailedeki kadın-erkek eşitliğine önem veren Komünist Parti, kadınları sosyal hayattan soyutlayan ve eğitim almasını engelleyen gelenekleri ortadan kaldırarak kadının toplumda söz sahibi olmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda Sovyet hükûmeti, gelecek nesillerin yetişmesinde ilk görev sahibi olan annelerin ve çalışma hayatına katılarak devlete ekonomik katkı sunması beklenen kadınların eğitilmesi, erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesi iddiasıyla politikalar geliştirmeyi hedeflemiştir. (Özdemir, 2021, s.37-38).

Bu nedenle Aleksandra Kolontay, Nadejda Krupskaya, İnessa Armand, Klavdiya Nikolayeva, Vera Slutskaya, Roza Kovnator ve aralarında Sovyet Lideri Lenin'in kız kardeşi Anna Ulyanova'nın bulunduğu birçok aktivist kadın, kadınların örgütlü mücadelesine ve bu mücadelenin elzem oluşuna sıklıkla değinmiştir. Parti yönetimindeki bazı Bolşevikler, Avrupa'yı göz önünde bulundurarak feminist kadın hareketinin ilerlemesinden endişe duysalar da çoğunluk, kadınların protesto ve grevlere aktif katılımını desteklemek istemişlerdir (Hayden, 1976, s.152).

Bu çalışmalar ve tartışmalar sonucunda Komünist Parti Kadın Birimi (Jenotdel) kurulmuştur. Azerbaycan Komünist Partisi ülkede kadınların sosyal hayatta aktif rol oynamasını, eğitim almasını, iş hayatına katılmasını ve kadın hayatını olumsuz etkileyen batıl inançlara ve geleneklere karşı mücadele etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, Temmuz 1923'te Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri Ali Haydar Karayev, Kommunist gazetesinin redaktörü Habib Cebiyev ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin Kadınlar Şubesi'nden Ayna Sultanova kadınların örgütlenmesi için en etkili propaganda yöntemlerinden biri olan "matbuat" üzerinde durmuş ve bir kadın dergisi çıkarılması fikrini öne sürmüşlerdir. Bu fikir üzerine Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde "Kadın Neşriyat Şubesi" oluşturulmuştur (İmanzade, 1957, s.25).

Kadın Neşriyat Şubesi'nde Azerbaycan kadınlarının içtimai-siyasi hayata katılımını temin etmek için aylık, edebi-bedii, içtimai-siyasi dergi olan "*Şark Kadını* (1923-1938)" dergisinin yayınlanmasına karar verilmiştir. Derginin yazı heyetinden Mine Hanım Gıyasbeyli o günü böyle hatırlıyor: "Küçük bir oda, renksiz masa etrafında çalışan dört kadın... 1923 yılında, bu koşullarda *Şark Kadını*'nı yayınladı." (İsmayıl, 2019, s.11).

Şekil 1

Şark Kadını Dergisinin Kasım 1923 Yılı İlk Sayısı

Kasım 1923'te yayın hayatına başlayan ve editörlüğünü Ayna Sultanova'nın üstlendiği *Şark Kadını*, Komünist Parti Kadınlar Şubesinin yayın organı haline gelmiştir. Kadınların sesi olmak isteyen bu dergiye kısa sürede ilgi artmış, yazı heyetinin yoğun çalışmaları sonucu kadın gazeteci, yazar ve şairlerin yetişmesi için bir okul hâline gelmiştir (Şeymən, 2016, s. 5).

Şark Kadını dergisi 1923-1938 yıllarında boyunca toplam 261 sayı yayımlanmıştır. Uzun bir yayın hayatına sahip olan dergi 1923-1926 yılları arasında Arap alfabesi; 1926-1929 yılları arasında Arap ve Latin alfabesi birlikte; 1929- 1938 yılları arasında da Latin alfabesi ile yayımlanmıştır. Alfabe değişikliğine gidilen süreçlerde okuyucu kaybetmemek adına harekete geçen yazı heyeti, okuyucuya adeta bir öğrenci gibi yaklaşmış ve yeni alfabenin öğretilmesi için gayret göstermiştir. Örneğin 1924 yılı Ocak sayısı, sayfa 51'de yer alan "Yeni Türk Elifbası Bucağı" başlıklı yazı Azerbaycan'daki alfabe değişikliği haberidir ve alfabeye "Yeni Türk Alfabesi" adı verilmektedir (İsimsiz, 1924, s. 51). Yazıda, Türklerin İslamiyet'i zorla seçtiği için Arap alfabesi kullanmak zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Yazının sonunda Latin ve Arap harfli aynı kelimelerin karşılaştırılması ve el yazısı çalışma kâğıdı kısmı

yer almaktadır. Bu yazılar ve çalışma kağıtlarının dışında kadınların yeni alfabeyi öğrenebilmeleri için dergiye ilk kez 1929 yılı 4. sayıda “Az Savadlılar Üçün” başlıklı bir kısım da eklenmiştir.

Dergi, 1924 yılı Ekim sayısı sayfa 10’da Marksist-Leninist politikacı ve kadın hakları savunucusu Clara Zetkin tarafından da tebrik mektubu almıştır. İlim, medeniyet, ince sanat, tabiat ve siyasete meraklı olan okuyucular tarafından dergiye gönderilen yazılar, derginin “Bize Yazıyorlar” “Edebiyat ve Bediiyyat” ve “Genç Kalemler” kısımlarında yer almıştır (Zetkin, 1924, s.10).

Dergide Ayna Sultanova, Şefika Hanım Efendizade, Medine Hanım Gıyasbeyli, Mina Hanım Mirzayeva ve Hanımnaz Azizbeyova’nın yazılarıyla beraber Memmed Said Ordubadlı, Mir Celal, Mirza İbrahimov, İlyas Efendiyev, Samed Vurgun, Resul Rıza, Nigâr Refibeyli ve Abdulla Şaik’in ilk şiirlerini, ilk hikâyelerini ve ilk makalelerini görmek mümkündür.

Şark Kadını dergisinin birinci sayısında Heyet-i Tahririye (Şefika Hanım Efendizade, Medine Hanım Gıyasbeyli, Hanımnaz Azizbekova ve Mina Hanım Mirzayeva) imzasıyla yayımlanan “Maksadımız” başlıklı yazıda derginin amacı açıkça belirtilmiştir:

“...Kadınların senelerdir ellerinde olmayan hakları molla, ahund ve efendilerin elinden alınıp yeniden kendilerine verildi. Senelerdir kadınların yüzüne kapanan fakülte, darülfünun, mektep ve kütüphane kapıları kadınların kollarına açıldı. Şimdi, kadınlar da erler gibi zahmetkeşler âleminin dikilmesinde rol oynayabilir. Şark kadını mecmuası, şarkın kapısının ağzında durarak büyük Ekim İnkılabının alevli meşalesini kaldırıp bütün şark kadınlarını saadet yoluna çağıracaktır. Bütün özgür kadınların borcu, bize yardım etmek ve kadınların bağımsız olması yolunda çalışmaktır.” (Heyet-i Tahririye, 1924, s. 1).

Şark Kadını, kadınlara bağımsızlık düşüncesi aşılıyarak toplumdaki kadın problemini aşmayı amaçlayan bir dergi olmuştur. Dergi kızların okutulması, giyim kuşam, aile terbiyesi, annelik, siyasette ve sanayide kadının rolü gibi konular üzerinde durmuştur. Azerbaycan’ın ilk kadın tercümanlarından ve gazetecilerinden biri olan Şefika Hanım Efendizade’nin dergide yayınlanan “Qız ile Anası Arasında Mübahisə” (Efendizade, 1923, s. 7) ve “Bəhriyyədən Minirəyə” (Efendizade, 1923, s. 11) adlı hikayelerinde Azerbaycan kadınının hayatını ve problemlerini konu edinmesi buna örnek gösterilebilir. Elbette, tüm bu konular komünist ideolojisi süzgecinden geçirilerek okuyucuya takdim edilmiştir.

Sovyet rejiminin Azerbaycan’da milliyetçiliği baskılaması ve Sovyet tipi birey yaratmak amacıyla uyguladığı politika ve baskılara dair en büyük örneklerden biri de 1924 yılı Mayıs (5.) sayısı sayfa 42’de Yahşi Hanım Kerimzade’nin kaleme aldığı “Bugünün Gençlerine” başlıklı yazıya idarenin verdiği yanıtıdır. Kerimzade, yazısında gençlerin dönem rehavetine kapılarak düşüncelere gark olmaması gerektiğini öğütleyerek vatan ve millet sevgisinin öneminden bahsetmektedir. Yazının sonunda Yahşi Hanıma vatan, millet kavramlarını çok sık kullandığı gerekçesiyle bir ikaz notu yer almaktadır. Notun altına şu cümle iliştilmiştir: “Aklı başında olan bir gencin vatanı bütün dünya, milleti ise bütün canlılar olmalıdır.” (Kerimzade, 1924, s. 42).

Dergide dikkat çeken kadın problemlerinin başında küçük yaşta evlendirilen kız çocukları, başlık parası, kadın cinayetleri, kız çocuklarının okutulmaması, kadın hastalıkları gibi konular gelmektedir. İdeal evlilik yaşı, gebelik, cinsellik ve aile birliğinde kadın-erkek görevleri gibi meseleler hakkında doktorlar tarafından dergiye yazılar gönderilmiş, gönderilmediği takdirde yazı heyeti tarafından bir sonraki sayıda doktorlardan yazı talep edilmiştir (İdare, 1924, s. 6). Kadın ve çocuk sağlığı ile ilgili halkı bilinçlendirici yazılara önem veren Komünist Parti Kadın Şubesi tarafından çıkarılan *Şark Kadını* dergisi, ideal Sovyet toplumu oluşturma amacını halk sağlığıyla ilgili yazılarda bile okuyucuya sezdirmektedir. Örneğin, 1924 yılı Mart sayısı, sayfa 2’de Doktor Mir Kasimof tarafından yayınlanan Irki Hıfzıssıhha başlıklı yazıda Milletlerin nüfuslarıyla gelişmişlik seviyelerinin doğru orantılı olmadığından bahsedilmektedir. Yazar, Müslüman-Türk milletlerin geri kalmışlığını iki maddeyle anlatmaktadır: Ruhi sebepler ve cismi sebepler. Ruhi sebeplere, Türklerin “ya kısmet” yani kadercilik anlayışı örnek verilmektedir. Bu düşünce “hastalık” olarak değerlendirilmektedir. Cismi hastalıklara ise erken yaşta

evlendirilen kız çocukları örnek verilmektedir. Yeterli eğitim alamayan anne ve çocuğunun oluşturacağı bir toplumun gelişemeyeceği anlatılmaktadır (Kasımof, 1924, s. 2).

Dergide Sovyet propagandası, Leninizm, kadın çalışmaları ve kadın aktivistlerin demeçleri gibi siyasi yazıların yanında dünya siyasetini ilgilendiren haberlere de Sovyet ideolojisine karşı olmayacak şekilde yer verilmiştir. *Şark Kadını*'nda, Sovyet hâkimiyetinden hemen önceki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) yıllarında halka mal olmuş ve Sovyet rejimi sonrası ülkeyi terk etmek zorunda kalmış Azerbaycan aydınları hakkında yazılar da mevcuttur. Örneğin, 1924 yılı Ocak sayısı, sayfa 3'te yer alan yazıda Mehmet Emin Resulzade, Alimerdan Bey Topçubaşı, Halil Bey Hasmemmedli ve Türkiye'de yaşayan Azerbaycan aydınları konu edilmiştir. Bahsi geçen aydınların Türkiye'de Azerbaycan hakkında kaleme aldıkları yazılar eleştirilmiş, bu yazıların içerikleri "kötü planlar" olarak gösterilmiştir. İstanbul'da yaşayan Azerbaycan aydınları için küçük düşürücü ifadeler kullanılmıştır. Sovyet dönemi öncesi ve sonrası karşılaştırması yapılarak adı geçen aydınların Azerbaycan için hiçbir şey yapmadıkları ve hain oldukları ima edilmektedir (İsimsiz, 1924, s. 3).

Yine 1924 yılı Mayıs sayısı, sayfa 1'de yer alan "Kara Yalanlar" başlıklı yazıda Mehmet Emin Resulzade'nin "Asrımızın Siyavuşu" adlı eseri karalanmaktadır. Kitap İstanbul'da basıldığı için "İstanbullular bu yalanları bilse yüzüne tükürürdü" gibi saldırgan ifadeler kullanılmaktadır. Nesip Bey Yusufbeyli'nin vefatından sonra Şefika Gaspıralı'nın sokağa atıldığı ve Halil Hasmemmedli'nin ikinci eş alıp nikahlı karısını sokağa attığından da bahsedilmektedir. Azerbaycan aydınlarının halkın gözünde küçük düşürülmeye çalışıldığı dergideki yazılardan açıkça anlaşılmaktadır (İsimsiz, 1924, s. 1).

İlk sayısından itibaren *Şark kadınlarının* cehalet problemi ile mücadele ettiğini iddia eden ve derginin amacının kadınları medeniyete, eğitime ve iş hayatına teşvik etmek olduğunu vurgulayan *Şark Kadını* dergisi, kadın problemlerinin tartışılmasında önemli rol oynamıştır. Derginin başyazarlarından Letife Biryukova, dergiye mektup gönderen ve eş, baba veyahut ağabeyinden sıkıntı yaşayan ve yardım isteyen kızlara, derginin yol gösterici olmasından dolayı erkeklerin *Şark Kadını*'ndan korktuklarını ve derginin kızların eline geçmesini engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir (Şəymən, 2017, s. 7).

1924 yılında Lenin'in vefatından sonra kolektif yönetiminden idareyi devralan Stalin'in, parti ve toplum üzerindeki gücünü artırma ve parti içindeki diğer rakiplerin etkisini ortadan kaldırmak için tasarladığı "Büyük Temizlik" olarak tarihe geçen "Tasfiye Hareketi" ile keyfi tutuklamalar, yargılama ve infaz süreçleri tüm Azerbaycan'ı etkisi altına almıştır. "Büyük Tasfiye" Dönemi 1937-1938 yılları arasında gerçekleşmiştir (Saraç, 2020, s. 901).

Stalin'in kurbanları arasında *Şark Kadını* dergisi redaktörü ve yazarları da bulunmaktadır. Büyük bir kıyım olarak anılan tasfiye yıllarında Sovyet rejimi için çalışanlar bile "halk düşmanı", "vatan haini", "pantürkist", "panislamist" olarak suçlanmaktaydı. Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadınlar Şubesinde müdür yardımcılığı, maarif komiserliği ve adliye komiserliği görevlerinde çalışmış olan Ayna Sultanova (*Şark Kadını* dergisi redaktörü) da "halk düşmanlığı" ile suçlanmış ve 1938 yılında kurşuna dizilmiştir (Kenan, 2011, s.110-111). Yine *Şark Kadını* yazar kadrosundan olan Medine Hanım Gıyasbeyli ve Gülare Kadirbeyova da Stalin karşıtı olan Müsavatçı teşkilatın üyesi olmakla suçlanarak tutuklanmış ve infaz edilmiştir (Bünyadov, 2004, s. 81-84). Komünist Parti ve ideolojisi için çalışan derginin birçok önemli yazarı ve muhabiri "halk düşmanı" suçlaması ile Stalin'in Büyük Temizliği'nin kurbanı olmuştur. Hem hukukî hem de medenî-sosyal sahada kadınların haklarını savunan *Şark Kadını* dergisinin adı, yazar kadrosunun infaz edilmesi ve maddi sıkıntılar sebebiyle 1938 yılından sonra "Azerbaycan Kadını" olarak değiştirilmiştir.

3. Sonuç

Azerbaycan matbuatı, 1905 Devrimi'nin getirdiği özgürlük ortamında Ceditçilerin çizdiği aydınlanma yolunu takip ederek kadın modernleşmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. 1917'deki Ekim ve Şubat Devrimleri öncesi daha çok milli fikirler çerçevesinde ele alınan kadın problemleri, devrimler

sonrasında Azerbaycan matbuatında gitgide artan sosyalist fikirlere yönelik tartışmalar ile yeniden şekillenmeye ve farklı ideolojilerle ele alınmaya başlamıştır. Kadınların hak arayışı Sovyet döneminde örgütlü bir mücadeleyle ele alınmış, "Şark Kadını" dergisi uzun yıllar süren esarete karşı özgürlük mücadelesinde kadınların hakları için mücadele etmelerini desteklemiştir. Kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel konularda daha aktif rol almasını teşvik ederek öncü bir dergi olmayı başarabilen Şark Kadını dergisi, yayın hayatına başladığı zaman diliminde özellikle önem kazanmıştır.

Yayın hayatına başladığı Kasım 1923 yılından itibaren Azerbaycan kadınlarını eğitime, siyaset meydanına, ilim ve medeniyete çağırması ve kadınların hayatını ve geleceğini olumsuz etkileyen tüm gelenekleri ve batıl inançları reddetmeye davet etmiştir. Kadın hakları konusunda farkındalık yaratmak, kadınları örgütlemek ve toplumsal değişimi desteklemek amacıyla etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Ayrıca, derginin içeriği ve kadın yazarların katkılarıyla, Azerbaycan'ın aydınları, şairleri ve gazetecileri yetiştirmek için bir okul görevi üstlenmiştir. Böylelikle kadınlar, toplumsal ve kültürel alanda öncü bir rol oynamışlardır.

Sonuç olarak, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde oluşturulan Kadın Neşriyat Şubesi yayını olan ve Sovyet ideolojisine uygun bir yayın politikası izleyen "Şark Kadını" dergisi 1923-1938 yılları arasında Azerbaycan'daki kadın hareketlerinin evrimi ve Sovyet ideolojisinin kadınlar üzerindeki etkisi bakımından önemli bir kaynaktır. Bu dergi, Azerbaycan'da kadın hareketinin ve toplumsal değişimin önemli bir aracı olmuş ve tarihsel bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, kadınların toplumsal ve kültürel alandaki değişimlerini gözler önüne sererek, kadın hareketlerinin ve eşitlik mücadelesinin dönemlerini anlamamıza yardımcı olmakta ve Türk dünyasında kadınların toplumsal değişimine katkısıyla birlikte önemli bir tarihsel kaynak rolünü üstlenmektedir.

Kaynakça

- Adiloğlu, A. (2020). *Ceditçilik dönemi Kazan Tatar edebiyatında kadın hak ve hürriyetleri meselesi*. Gece Kitaplığı.
- Akpınar, Y. (1994). *Azeri edebiyatı araştırmaları*. Dergâh Yayınları.
- Baylarov, G. (2020). *1875-1920 yılları arasında Azerbaycan basını*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi].
- Bünyadov, Z. (2004). *Stalin döneminde KGB arşivlerinde kırmızı terör*. (Sebahattin, Trans.). İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Cemiloğlu, M. (2005). İsmail Gaspıralı ve eğitim-öğretim faaliyetleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 31-37.
- Dalkılıç, İ. (2015). *Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri (1991-2000)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Demiryürek, M. (2014). Tercüman'ın 1910 yılına ait 26. sayısındaki Âlem-i Nisvan / Hanımlar Dünyası ekinde İsmail imzasıyla Gaspıralı İsmail Bey'in "Kadın" başlıklı bir yazısı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 186-209.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin milli mücadele tarihi (1905-1917)*. Türk Tarih Kurumu.
- Efendizade, Ş. (1923). Bəhriyyədən Minirəyə. *Şark Kadını Dergisi*, 1, 11.
- Efendizade, Ş. (1923). Qız ile anası arasında mübahisə. *Şark Kadını Dergisi*, 1, 7.
- Enserov, V. (2018). Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Türkiye'de çıkarılan Azerbaycan siyasi muhaceret dergileri. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 3(1), 100-126.
- Hablemitoğlu, Ş. (2015). Gaspıralı İsmail Bey ve kadın hareketi. In A. S. Uğurlu & S. Kırılı (Eds.), *İsmail Bey Gaspıralı*. Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.
- Hablemitoğlu, Ş., & Hablemitoğlu, N. (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk kadın hareketi* (1st ed.). Ajans Türk Matbaacılık.
- Hayden, C. E. (1976). The Zhenotdel and the Bolshevik Party. *Russian History*, 3(2), 152.
- Heyet-i Tahririye. (1923). Maksadımız. *Şark Kadını Dergisi*, 1, 1.
- İbrahimov, F. N., & Hüseyinzade, R. L. (2012). Pedagojik derslik (Cilt. 2, s. 231). Azerbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Muallimlər Enstitüsü.
- İdare. (1924). "Şark Kadını" idaresi tarafından Türk doktorlarına açık mektup. *Şark Kadını Dergisi*, 5, 6.
- İmanzade, S. (1957). *Oktyabr sosyalist inkılabı ve Azerbaycan'da kadın azadlığı*. Azərneşr.
- İsimsiz. (1924). Geçmişlere ahır koyup. *Şark Kadını Dergisi*, 1, 3.
- İsimsiz. (1924). Kara yalanlar. *Şark Kadını Dergisi*, 5, 1.
- İsimsiz. (1924). Yeni Türk elifbası bucağı. *Şark Kadını Dergisi*, 1, 51.
- İsmayıl. (2019, March 8). Sovetləşmenin ilk illərində Azərbaycan qadın mətbuatı. *Şərq gazetesi*. s.11.
- İsmayılov, M. (2007). Azerbaycan tarihi (Cilt. 4, s.227). Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- İşbilir, A., & Dikkaya, M. (2021). Ceditçi düşüncede kadının sosyo-ekonomik rolü ve etkileri. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(2), 260-280.
- Kasımof (1924). Irki Hıfzıssıhha. *Şark Kadını Dergisi*, 3, 2.

- Kenan, A. (2011). *XX. esrde represiyaya meruz kalanlar*. Azernesr.
- Kerimzade. (1924). Bugünün gençlerine. *Şark Kadını Dergisi*, 5, 42.
- Kınacı, C. (2016). Kazak aydını Mirjakıp Duvlatuli'nin (1885-1935) Balkıya (1922) tiyatro eserinde ceditçi düşünce ve dönemin sosyal meseleleri. *Gazi Türkiyat*, 18, 171-194.
- Köse Kızır, E. (2024). Azerbaycan'da sosyalist bir kadın dergisi: Şark Kadını (1923-1938). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 136(268), 51-68.
- Mövsümlü, C. (2021). *19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da milli fikriyatın gelişimi*. [Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Okçu, E. (2022). Rusya Türklerinde kadın hakları meselesi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 827-838. <https://doi.org/10.53718/gttad.1109376>
- Özdemir, B. (2021). *Sovyetler Birliği'nde komünist kadın hareketi (1919-1930)*. Yordam Kitap.
- Özdemir, E. (2023). 20. yüzyılın başında Rusya Türklerinde kültürel gelişmeler ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkiler. In Y. E. Tansü & F. Kara (Eds.), *Tarih alanında seçme yazılar-V*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub260.c1331>
- Öztürk, Z. (2022). Sovyet adamı yaratma çabalarının Orta Asya'ya yansımaları. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 197-210.
- Resulzade, M. E. (2013). *Asrımızın Siyavuşu*. Kalem Yayınevi.
- Saraç, H. (2020). Kurşunlanan Slavbilim: Stalin tasfiyelerinden payını alan slavistler. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(68), 901-920.
- Şəymən. (2016, Fevral 16). Azərbycan qadın mətbuatının tarixi. *Şər q gazetes i*. s.5.
- Şəymən. (2017, Avgust 9). Yüzlərlə qadın imzaları tanındı. *Şər q gazetes i*. s.7.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5).
- Yakar, Ü. (2018). 1920-1930 yıllarında Azerbaycan'ın milli ve manevi değerlerine karşı Sovyet Rusya tarafından yürütülen asimilasyon siyaseti. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 306-325. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.415885>
- Yakışan, R. (2017). *19. yüzyılda Azerbaycan ceditizminde kadın olgusu*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi].
- Yeşilot, O. (2012). *Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci gazetes i*. Yeditepe Yayınevi.
- Zetkin, C. (1924). Tebrik. *Şark Kadını Dergisi*, 10, 10.

Makale Bilgi Formu

Yazar Onayı: Makale tek yazarlıdır. Yazar, makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazar dergide yayınlanan çalışmasının telif hakkına sahiptir. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale Turnitin tarafından taranmıştır.